

Βάσω Κιντῆ

Ἡ γλῶσσα καί ἡ γλώσσα τῆς ποίησης

Ἐνα ἀπό τά πιό δυνατά κείμενα περί φιλοσοφίας καί ποίησης πού ἔχω διαβάσει βρίσκεται στίς τελευταῖες σελίδες τοῦ βιβλίου *Principles of Art* (1958), στίς ὁποῖες ὁ φιλόσοφος R.G. Collingwood ἀναλύει τή σχέση τοῦ καλλιτέχνη μέ τό κοινό καί τήν ἐποχή του καί χρησιμοποιεῖ τό ἔργο τοῦ T.S. Eliot *The Waste Land* ὡς ὑπόδειγμα. Τό ἔργο τοῦ Ἔλιοτ, γράφει ὁ Κόλλινγουντ, δέν ἐκφράζει ἰδιωτικά αἰσθήματα, δέν εἶναι εὐχάριστο ἢ διασκεδαστικό, δέν περιέχει κηρύγματα ἢ καταδίκες, δέν κάνει προπαγάνδα οὔτε καλεῖ σέ πολιτική ἐγρήγορη. Εἶναι ἓνα ἔργο πού ἔχει ὡς θέμα του τήν παρακμή τοῦ πολιτισμοῦ, ἀπεικονίζει ἓναν κόσμο πού ἔχει στεγνώσει ἀπό τά συναισθήματα πού γονιμοποιοῦν τή ζωή. Ὁ ποιητής εἶναι ὁ ἐκφραστής (spokesman) τῆς κοινότητας στήν ὁποία μετέχει. Εἶναι σάν μιᾶ ἀντένα πού πάλλεται ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά. Ἐσωτερικά, ἀπό τά συναισθήματα τοῦ καλλιτέχνη πού πασχίζουν νά λάβουν μορφή, καί ἐξωτερικά, ἀπό τά συναισθήματα, τά ἐνδιαφέροντα καί τίς δραστηριότητες τῶν ἀνθρώπων στήν κοινότητα. Σέ συντονισμό μαζί τους, ὁ καλλιτέχνης προσπαθεῖ νά ἐκφράσει αὐτό πού μοιράζεται μαζί τους.

Ἐάν ἓνας ποιητής ἐκφράζει, γιά παράδειγμα, ἓνα εἶδος φόβου, οἱ μόνοι ἀκροατές πού τόν καταλαβαίνουν εἶναι ἐκεῖνοι πού εἶναι ἱκανοί νά αἰσθανθοῦν οἱ ἴδιοι αὐτό τό εἶδος τοῦ φόβου. Ὅποτε, ὅταν ἓνας διαβάσει καί καταλαβαίνει ἓνα ποίημα, δέν καταλαβαίνει ἀπλῶς τήν ἔκφραση τῶν συναισθημάτων τοῦ ποιητῆ, ἐκφράζει δικά του συναισθήματα στίς λέξεις τοῦ ποιητῆ, οἱ ὁποῖες γίνονται δικές του λέξεις. Ὅπως τό ἔθεσε ὁ Coleridge, ξέρουμε ὅτι ἓνας ἄνθρωπος εἶναι ποιητής ἀπό τό γεγονός ὅτι μᾶς κάνει ποιητές [...]. Ἡ διαφορὰ τοῦ ποιητῆ ἀπό τό κοινό του ἔγκειται στό γεγονός ὅτι [...] ὁ ποιητής εἶναι ὁ ἄνθρωπος πού μπορεῖ νά λύσει γιά τόν ἑαυτό του τό πρόβλημα τῆς ἔκφρασης [τοῦ συγκεκριμένου συναισθήματος], ἐνώ τό κοινό μπορεῖ νά τό ἐκφράσει μόνο ὅταν ὁ ποιητής τοῦ δείξει πῶς. (PA, σ. 118)

Ἡ τέχνη, μᾶς λέει ὁ Κόλλινγουντ, πρέπει νά ἔχει ἓναν χαρακτήρα προφητικό. Ὅχι μέ τήν ἔννοια ὅτι προβλέπει μελλοντικά γεγονότα, ἀλλά μέ τήν ἔννοια ὅτι ἀποκαλύπτει ὅσα τό ἴδιο τό κοινό δέν ἀντιλαμβάνεται.

Ἡ δουλειά του ὡς καλλιτέχνη εἶναι νά μιλάει δυνατά, νά ἀνοίγει τήν καρδιά του. Ἄλλά αὐτό πού πρέπει νά λέει δέν εἶναι, ὅπως θά ἤθελε νά μάς κάνει νά πιστεύουμε, μία ἀτομιστική θεωρία τέχνης, τά δικά του μυστικά. Ὡς ἐκφραστής τῆς δικῆς του κοινότητας, τά μυστικά πού πρέπει νά ἀποκαλύπτει εἶναι τά δικά τους. Ὁ λόγος πού τόν χρειάζονται εἶναι ὅτι καμία κοινότητα δέν γνωρίζει πλήρως τά μύχια δικά της μυστικά. Καί μὴ ἔχοντας αὐτή τή γνώση ἢ κοινότητα αὐταπατᾶται ὡς πρὸς τό μόνο θέμα γιά τό ὁποῖο ἢ ἄγνοια σημαίνει θάνατο. Γιά τά δεινά πού προκύπτουν ἀπό αὐτή τήν ἄγνοια ὁ ποιητής ὡς προφήτης δέν προτείνει θεραπεία, διότι τήν ἔχει ἤδη δώσει. Ἡ θεραπεία εἶναι τό ἴδιο τό ποίημα. Ἡ τέχνη εἶναι τό γιατρικό τῆς κοινότητας γιά τίς χειρότερες ἀσθένειες τοῦ νοῦ, τή διαφθορά τῆς συνείδησης (ΡΑ, σ. 336).

Ἔτσι τελειώνει τό *Principles of Art*. Ἡ διαφθορά τῆς συνείδησης στήν ὁποία ἀναφέρεται εἶναι ἐκείνη ἢ κατάσταση στήν ὁποία ἢ συνείδηση ἐπιτρέπει στόν ἑαυτό της νά «δωροδοκηθεῖ» (ΡΑ σ. 217), δηλαδή νά μὴν κάνει τό καθήκον της ἢ νά ἐπιτελέσει τό ρόλο της, ὁ ὁποῖος εἶναι νά ἀναγνωρίζει τά αἰσθημάτά της. Ἀντί νά κυριαρχοῦμε, π.χ., πάνω στό θυμό μας, στρέφουμε τήν προσοχή μας ἄλλου γιά νά τόν παραβλέψουμε καί νά τόν ἀποφύγουμε. Ἀναζητοῦμε τήν εὐκολή λύση. «Ἡ ἀληθινή συνείδηση εἶναι ἢ ἐξομολόγηση τῶν αἰσθημάτων μας στόν ἑαυτό μας· μία ψευδής συνείδηση θά ἦταν νά τά ἀποκληρώνουμε, νά σκεφτόμαστε δηλαδή γιά κάποιον ἀπό αὐτά: “Αὐτό τό αἶσθημα δέν εἶναι δικό μου”» (ΡΑ σ. 216). Ὁ Κόλλινγουντ παρομοιάζει τήν ψευδή ἢ διεφθαρμένη συνείδηση μέ τό ψεύδεσθαι στήν ψυχή πού βρισκουμε στήν Πολιτεία (382 a-c) τοῦ Πλάτωνα, ὅπου ὑποστηρίζει πῶς ἕνας καλλιτέχνης μέ διεφθαρμένη συνείδηση εἶναι ἕνας κακός καλλιτέχνης καί κακός κριτής τῆς τέχνης του (σ. 283). Ἡ κακή τέχνη, ἢ διεφθαρμένη συνείδηση, εἶναι γιά τόν Κόλλινγουντ τό πραγματικό *radix malorum* (ριζικό κακό).

***

Ὁ Κόλλινγουντ ἀναπτύσσει στό *Principles of Art* μιὰ συγκεκριμένη θεωρία περί τέχνης –ἐκφρασιοκρατική (expressivist) θά μπορούσαμε νά τή χαρακτηρίσουμε, ἀφοῦ συνδέει τήν τέχνη μέ τήν ἔκφραση αἰσθημάτων καί συναισθημάτων–, τήν ὁποία ἐπικαλοῦμαι ἐδῶ ὄχι γιά νά τήν παρουσιάσω (πράγμα πού θά εἶχε ἀπό μόνο του ἐνδιαφέρον), ἀλλά γιά νά ἀξιοποιήσω ἕνα στοιχεῖο τῆς καί συγκεκριμένα τήν ἄρση τῆς διάκρισης, ὡς πρὸς ὀρισμένα ζητήματα, μεταξύ τῆς ποίησης καί ἄλλου τύπου λόγων. Ὁ Κόλλινγουντ βλέπει κοινά στοιχεία ἀνάμεσα στήν κατανόηση πράξεων τοῦ παρελθόντος (αὐτό πού ἐπιχειροῦμε νά κάνουμε στήν ἱστοριογραφία), στήν κατανόηση τῆς τέχνης (λογοτεχνίας ἢ εἰκαστικῶν) καί στήν κατανόηση πού λαμβάνει χώρα ὅταν συνομιλοῦμε ἢ διαβάζουμε κείμενα. Καί στίς τρεῖς περιπτώσεις ἔχουμε αὐτό πού ὁ

Κόλλινγκουντ ονομάζει ιστορική κατανόηση, δηλαδή τήν επικοινωνία που προϋποθέτει τήν αναβίωση σκέψεων (re-enactment) και τήν κοινωνία αισθημάτων. Ἡ γλώσσα, κατά τόν Κόλλινγκουντ, δέν εἶναι μόνο ἡ καθαρά συμβολική. Γλώσσα εἶναι καί ἡ τέχνη, ἡ χειρονομία, ἡ συμπεριφορά, οἱ πράξεις ἐν γένει.

Στόχος μου στό κείμενο που ἀκολουθεῖ εἶναι νά ἐπικρίνω μιὰ συγκεκριμένη κατανόηση τῆς γλώσσας ἡ ὁποία ὀδηγεῖ στή διάκριση τῆς ποίησης ἀπό τόν περιγραφικό ἢ τόν ἐπιστημονικό λόγο. Δέν θέλω νά ἐξαλείψω τή διάκριση. Σίγουρα ὑπάρχουν διαφορές ἀνάμεσα σέ αὐτά τά εἶδη λόγου. Ὅμως μιὰ συγκεκριμένη κατανόηση τῆς γλώσσας ἀναδεικνύει παραπλανητικά ὀρισμένες διαφορές γιά νά καταλήξει σέ συμπεράσματα, ὅπως ὅτι μπορούμε νά μεταφράσουμε τόν κυριολεκτικό ἐπιστημονικό λόγο ἀλλά δέν μπορούμε νά μεταφράσουμε τό λόγο τῆς ποίησης. Ἐκεῖνο που ἔχει σημασία νά τονιστεῖ εἶναι ὅτι ἡ χρήση τῆς γλώσσας στήν ποίηση, εἰδικά στή σύγχρονη που εἶναι ἀπαλλαγμένη ἐν πολλοῖς ἀπό ἀναπαραστατικές ἀξιώσεις, μάς ὀδηγεῖ νά κατανοήσουμε καλύτερα τό πῶς λειτουργεῖ ἡ γλώσσα.

***

Ποιά εἶναι ἐκεῖνη ἡ κατανόηση τῆς γλώσσας που ὀδηγεῖ σέ μιὰ ριζική διάκριση τῆς ποίησης ἀπό τόν πεζό λόγο καί εἰδικά τόν περιγραφικό; Ἐκεῖνη που θέλει τίς μέν λέξεις νά εἶναι ὀνόματα ἢ ἐτικέτες πραγμάτων –ὁ «μῦθος τοῦ μουσείου», ὅπως τόν χαρακτηρίζει ὁ Quine (1969b, σ. 27)–, τίς δέ προτάσεις νά εἶναι εἰκόνες ἢ ἀντανακλάσεις καταστάσεων πραγμάτων. Στήν πρώτη περίπτωση, αὐτή τῶν ὀνομάτων γιά τά πράγματα, ἡ γλώσσα ἀντιμετωπίζεται ὡς μιὰ ἐντελῶς αὐθαίρετη σύμβαση που χρησιμοποιεῖται γιά νά ὀνομάζει ἤδη δεδομένα πράγματα ἢ ιδέες. Στή δεύτερη περίπτωση, οἱ προτάσεις μοιάζουν μέ καθρέφτες που ἀντανακλοῦν πῶς ἔχουν τά πράγματα στόν κόσμο ἢ στό νοῦ. Καί στίς δύο περιπτώσεις, προϋποτίθεται ὅτι ὁ κόσμος ἔχει μιὰ συγκεκριμένη δομή καί «ἐπίπλωση» καί οἱ λέξεις μέ τίς προτάσεις χρησιμοποιοῦνται γιά νά μάς φανερώσουν αὐτόν τόν κόσμο. Τό αἶτημα, δηλαδή, εἶναι νά παρέχει ἡ γλώσσα μιάν ἀνεμπόδιστη πρόσβαση στόν κόσμο, τέτοια ὥστε νά ἔχουμε τήν ἀληθῆ εἰκόνα του. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ γλώσσα πρέπει νά εἶναι κατά τό δυνατόν «διαφανής», σχεδόν ἀνυπόστατη, ὥστε νά μή συσκοτίζει ἢ παραμορφώνει τό πῶς εἶναι τά πράγματα καί ὁ κόσμος. Αὐτή ἡ μέριμνα ὀδήγησε φιλοσόφους στό παρελθόν νά ἀντιμετωπίσουν τή γλώσσα ὡς ἀναγκαῖο κακό, ὡς βάρος πάνω στίς ιδέες που σχηματίζουμε ἀπό τά πράγματα, ὡς παραβάν που παρεμβάλλεται ἀνάμεσα σέ μάς καί σέ αὐτά, ἐμποδίζοντας τήν ἀπρόσκοπτη πρόσβαση. Ὁ Ἄγγλος λόγιος τοῦ 18ου αἰώνα Samuel Johnson ἔλεγε ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι ἀπλῶς τό ἔνδυμα τῆς σκέψης (dress of thought), ἐνῶ ὁ φιλόσοφος George Berkeley (1980, σ. 19), που ἔζησε ἐπίσης τήν ἴδια περίοδο, δήλωνε στόν πρόλογο τοῦ ἔργου του *A Treatise Concerning the Prin-*

ciplis of Human Knowledge ότι όποιες ιδέες χρησιμοποιήσει θά τις θεωρεί «ἀκάλυπτες καί γυμνές» (bare and naked), διότι πίστευε πώς «τά περισσό-τερα τμήματα της γνώσης έχουν μπερδευτεί καί συσκοτιστεί από τήν κακο-μεταχείριση τών λέξεων».

Όσο περιορίζω τίς σκέψεις μου στίς δικές μου ιδέες ἀπογυμνωμένες από λέξεις, δέν βλέπω πώς μπορεί νά περιπέσω εύκολα σέ λάθος [...] παρά-λογες γνώμες καί ἀσήμαντες διαφωνίες [...] προκύπτουν από τήν κακο-μεταχείριση τών λέξεων. (ὀ.π.)

Τήν ἴδια ἀνησυχία ἐκφράζει ὁ Francis Bacon (2000) ὡς ἐξῆς: «Εἶναι σαφές ὅτι οἱ λέξεις βιάζουν τή νόηση καί δημιουργοῦν σύγχυση στά πάντα. Ἐπίσης ἐξαπατοῦν τούς ἀνθρώπους ὀδηγώντας τους σέ ἀμέτρητες στείρες διαφωνίες ἀλλά καί σέ ἀποκυήματα τῆς φαντασίας» (Aphorism XLIII). Λέει ἀκόμη ὅτι «τά εἰδῶλα τῆς ἀγοράς [δηλαδή, οἱ πλάνες πού δημιουργοῦνται ἀπό τίς λέ-ξεις] εἶναι ὁ μεγαλύτερη μπελάς ἀπ' ὅλους...» (Aphorism, LIX). Ἀνάλογες σκέψεις βρίσκουμε καί σέ ἄλλους συγγραφεῖς τῆς περιόδου ὅπως, π.χ., στούς Boyle καί Leibniz.

Φυσική ἐξέλιξη ἦταν νά ἐπιχειρήσει ὁ Jonathan Swift τήν ἴδια πάλι περίοδο, μέ τόν εἰρωνικό τρόπο πού τόν χαρακτηρίζει, νά ἀπαλλαγῆ καί νά καταργή-σει τίς λέξεις τελείως. Στό βιβλίο του *Gulliver's Travels* (2004, σ. 224), περιγράφει τό πρόγραμμα τῆς Σχολῆς τών Γλωσσῶν τῆς πόλης Lagado: «[Α]φοῦ οἱ λέξεις δέν εἶναι παρά ὀνόματα πραγμάτων, θά ἦταν πιό βολικό γιά ὅλους τούς ἀνθρώπους νά κουβαλοῦν μαζί τους ἐκεῖνα τά πράγματα πού θά τούς εἶναι ἀπαραίτητα γιά νά συζητοῦν τίς ὅποιες ὑποθέσεις πρόκειται νά τούς ἀπα-σχολήσουν». Τό μόνο πρόβλημα, λέει ὁ Τζόναθαν Σουίφτ, εἶναι πώς «ἐάν οἱ ὑποθέσεις ἐνός ἀνθρώπου εἶναι πολλές καί διαφορετικῶν εἰδῶν, θά εἶναι, ὡς ἐκ τούτου, ὑποχρεωμένος νά μεταφέρει ἕνα σωρό πράγματα στήν πλάτη του, ἐκτός ἐάν ἔχει τήν οἰκονομική ἄνεση νά ἔχει ἕνα-δυό βαστάζους νά τόν ἀκο-λουθοῦν». Ἐνα ἐπιπλέον πλεονέκτημα αὐτοῦ τοῦ προγράμματος, σύμφωνα μέ τόν Σουίφτ, εἶναι ὅτι αὐτό τό μέσον συνεννόησης «θά μπορούσε νά λει-τουργήσει ὡς μία καθολική γλώσσα, πού θά καταλάβαιναν ὅλα τά πολιτισμέ-να ἔθνη, τῶν ὁποίων τά ἀγαθά καί τά σκευή θά ἦταν γενικά τοῦ ἴδιου τύπου, ἤ παρόμοια, ἔτσι ὥστε οἱ χρήσεις τους νά γίνονται εύκολα κατανοητές» (ὀ.π.). Δηλαδή, καί στόν Τζόναθαν Σουίφτ ἡ γλώσσα ἀντιμετωπίζεται ὡς ἐμπόδιο πού παρακάμπτεται ἐάν προσφύγουμε στά ἴδια τά πράγματα.

***

Τό αἶτημα γιά μιᾶ καθολική, ιδεώδη γλώσσα (*lingua universalis*) κυριαρχοῦσε γιά μιᾶ μεγάλη περίοδο, ἀπό τήν πρῶμη νεωτερικότητα (ὅταν ἀνοιξαν νέοι ἐμπορικοί δρόμοι καί ἄρχισαν νά ἐγκαταλείπονται τά λατινικά ὑπέρ τῶν φυσικῶν γλωσσῶν), ἕως τόν 18ο αἰώνα, μέ ἀπολήξεις πού φτάνουν ἕως τόν

206. Ἀπό τόν Francis Bacon, τόν John Wilkins, τόν Seth Ward, τόν George Dalgarno, τόν Descartes, τόν Λάιμπνιτς, τόν Frege καί τόν Carnap, ἡ προσπάθεια ἦταν νά διασφαλιστεῖ ἡ ἀκρίβεια καί ἡ σαφήνεια στό λόγο, νά ἀποφευχθοῦν οἱ συγχύσεις καί τά προβλήματα τῆς Βαβέλ. Εἰδικά τήν πρώτη περίοδο, ὅταν γενικά παρατηρεῖται στροφή ἀπό τίς λέξεις στά πράγματα καί ἀπό τή μελέτη τῶν κειμένων στή μελέτη τοῦ βιβλίου τῆς φύσης¹, οἱ χαρακτήρες, τά σημεῖα, τῆς γλώσσας αὐτῆς ἔπρεπε νά συλλαμβάνουν καί νά ἀνταποκρίνονται στό πῶς εἶναι ὄντως τά πράγματα. Λέει χαρακτηριστικά ὁ Σέθ Γουώρντ (ἀναφέρεται στό Rossi 2000, σ. 151):

Μιά γλώσσα σάν κι αὐτή (ὅπου κάθε λέξη θά ἦταν ἓνας ὀρισμός καί θά περιεῖχε τή φύση τοῦ πράγματος) δέν θά χαρακτηριζόταν ἄδικα φυσική Γλώσσα καί θά μπορούσε νά προσφέρει [...] αὐτό πού μάταια ἀναζητούσαν [...] νά βροῦν στά ὀνόματα πού ἔδωσε ὁ Ἀδάμ στά πράγματα.

Ἡ καθολική γλώσσα θά ἦταν μία γλώσσα ὅπου οἱ λέξεις, οἱ χαρακτήρες τῆς, θά ἦταν μέ τά πράγματα «ὅπως τό φρούτο μέ τή φλούδα του», γιά νά χρησιμοποιήσω μία παρομοίωση τοῦ Benjamin (2001, σ. 19), παρότι ὁ ἴδιος τή χρησιμοποιεῖ γιά νά μιλήσει γιά τή λογοτεχνική γλώσσα. Ὅχι δηλαδή μιᾶ ἀυθαίρετη προσθήκη πού μπορεῖ εὐκόλα νά ἀποσπαστεῖ καί νά ἀντικατασταθεῖ, ἀλλά μιᾶ ἐπιφάνεια πού ταιριάζει γάντι, γίνεται ἓνα μέ αὐτό πού ὀνομάζει καί σχεδόν ἐξαφανίζεται πάνω σ' αὐτό.

***

Τό ὑποκατάστατο τῆς ιδεώδους γλώσσας, ἡ ὁποία ἀποδείχθηκε χίμαιρα, εἶναι ἡ ἐπιστημονική γλώσσα πού προσπαθεῖ νά περιγράψει καί νά συλλάβει πῶς εἶναι πραγματικά ὁ κόσμος καί τά πράγματα. Εἶναι μιᾶ γλώσσα ἀκριβῆς, σαφῆς καί κυρίως (θά ἤθελε νά εἶναι) κυριολεκτική, ὅπου οἱ λέξεις εἶναι μέν ἀυθαίρετα συμβατικά σημεῖα ἀλλά κατά κανέναν τρόπο δέν θεωρεῖται ὅτι ἐμποδίζουν τήν πρόσβαση στά πράγματα. Ἀποτελοῦν εὐθεῖες περιγραφές καταστάσεων καί ὀνομασίες πραγμάτων, χωρίς σχήματα λόγου καί περίτεχνα ποιήματα πού δημιουργοῦν φραγμούς. Οἱ λέξεις, παρότι διακριτές ἀπό τά πράγματα, μοιάζουν νά εἶναι διαφανεῖς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τή χρήση τους στή λογοτεχνία, καί εἰδικά στήν ποίηση, ὅπου ἔρχονται στό προσκήνιο καί καταλαμβάνουν περιοπτη θέση. Στήν ἐπιστήμη ἡ περιγραφική γλώσσα εἶναι σχεδόν ἀνυπόστατη καθώς τό βᾶρος τῆς στά πράγματα ἐλαχιστοποιεῖται, ἐνῶ στή λογοτεχνία γίνεται τό κέντρο τῆς προσοχῆς. Στήν ἐπιστήμη μᾶς ἐνδιαφέρουν τά πράγματα, καί ἡ γλώσσα εἶναι τό ἀναγκαῖο κακό ἀπό τό

1. Ἡ «πραγματική γνώση» τῆς φύσης ἀντιπαραβαλλόταν τόν 17ο καί τόν 18ο αἰῶνα μέ τή «γνώση τῶν βιβλίων καί τήν κενή λεξιλαγεία τῆς σχολαστικῆς διδασκαλίας» (Knowlson 1975, σ. 34).

όποιο δέν μπορούμε δυστυχώς νά ἀπαλλαγούμε, ἐνῶ στή λογοτεχνία ἐπιεκ-
ντρωνόμαστε στήν ἴδια τή γλώσσα πού θά λέγαμε πώς ἔχει ἀπορροφήσει τά
πράγματα. Ὁ Ἀμερικανός κριτικός τῆς λογοτεχνίας Cleanth Brooks ὑποστή-
ριξε πώς οἱ λέξεις τῆς ποίησης ἐνσωματώνουν ἕνα πλέγμα ἢ ἕνα σύμπλεγμα
ἀπό νοήματα ἀντίθετα μέ τούς ἐπιστημονικούς ὅρους πού πρέπει νά εἶναι
καθαρές καταδηλώσεις (1960, σ. 192). Δηλαδή στήν ποίηση οἱ λέξεις διατρέ-
χουν καί ὀρίζουν ἕναν ὀριζόντιο χῶρο νοημάτων τά ὅποια ἀνακαλοῦν καί
ζωντανεύουν μέσω τῶν συνηχίσεων, ἀντηχίσεων, συνειριμῶν, ἀντανακλάσε-
ων – ἡ ποίηση εἶναι μία ὕφανση συνδηλώσεων, λέει ὁ Octavio Paz (1992, σ.
155)–, ἐνῶ στήν ἐπιστήμη οἱ λέξεις ἀναφέρονται κάθετα, μέ διακεκριμένο
τρόπο, στά πράγματα πού περιγράφουν καί ὀνομάζουν. «Ἕνας ὅρος γιά
κάθε σημασία» λέει ὁ Μπρούκς, «καί ἡ σχέση μεταξύ ὅρου καί σημασίας
θά εἶναι σταθερή» (ὁ.π). Ἡ ἐπιστημονική γλώσσα εἶναι ἕνα εἶδος *esperando*
λέει ὁ Ortega y Gasset (1992, σ. 95). Τά ἐπιστημονικά κείμενα, κατά τόν ἴδιο,
γράφονται σέ κάθε χῶρα σχεδόν στήν ἴδια γλώσσα. Γι' αὐτό καί ἡ μετάφραση
τῆς ἐπιστημονικῆς γλώσσας εἶναι δυνατή, καί θά λέγαμε εὐκολη, ἐνῶ τῆς
ποίησης εἶναι ἐξαιρετικά δύσκολη, ἂν ὄχι ἀδύνατη. Ὁ Paul de Man (1986,
σ. 87) δίνει τό παράδειγμα τῆς γερμανικῆς λέξης *Brot* καί τῆς γαλλικῆς *pain*
πού σημαίνουν καί οἱ δύο ψωμί. Ὡστόσο, ἡ λέξη *Brot* στόν Hölderlin φέρνει
στό νοῦ, σύμφωνα μέ τόν Πῶλ ντέ Μάν, τό κείμενο τοῦ Χαίλντερλιν *Brot und
Wein*, πράγμα πού δέν ἰσχύει ἀσφαλῶς μέ τό γαλλικό *pain* πού μάς θυμίζει
λέξεις ὅπως «*pain français, baguette, ficelle, bâtard*, καί ὅλα αὐτά». Τό *Pain et Vin*
δέν θυμίζει Χαίλντερλιν ἀλλά αὐτό πού σοῦ φέρνουν δωρεάν σέ ἕνα φτηνό
ἔστιατόριο, λέει ὁ Ντέ Μάν.

Φαίνεται νά ἔχει συντελεστεῖ μία ἀντιστροφή: στίς ἀρχικές προσπάθειες
γιά τή *lingua universalis*, τό ιδεῶδες ἦταν ἡ γλώσσα τοῦ Ἀδάμ, δηλαδή νά
βρεθοῦν οἱ πραγματικοί χαρακτήρες πού θά ἦταν συνυφασμένοι μέ τά πράγ-
ματα καί θά συνελάμβαναν τήν οὐσία τῶν πραγμάτων τά ὅποια ὀνόμαζαν.
Τό ὑποκατάστατο τῆς ιδεῶδους γλώσσας ἔγινε ἡ ἐπιστημονική γλώσσα στήν
ὅποια ὅμως οἱ λέξεις αὐτονομοῦνται, εἶναι ἐντελῶς συμβατικές καί καταλή-
γουν νά θεωροῦνται διαφανεῖς καί περιττές. Στήν ποίηση, ἀντίθετα, καί γε-
νικά στή λογοτεχνία πού ὑποτίθεται ἀσχολεῖται μόνο μέ τή γλώσσα ὡς αὐ-
τοσκοπὸ ἀδιαφορώντας γιά τά πράγματα, ὁ λόγος γίνεται ἕνα αὐτόνομο
παιχνίδι πού ὥστόσο καταφέρει νά συμπυκνώνει τήν οὐσία τῶν πραγμάτων.
Γι' αὐτό ὁ Μπένγιαμιν μιλάει γιά τό φρούτο (τό πράγμα) καί τή φλούδα του
(τή λέξη) σέ σχέση μέ τήν ποιητική γλώσσα. Εἶναι ἀδύνατη ἡ μετάφραση τῆς
ποίησης, λέει ὁ Μπένγιαμιν, γιατί ἡ γλώσσα καί τό περιεχόμενό της συνι-
στοῦν μία ἐνότητα πού δύσκολα μεταφέρεται ἀπό μιά γλώσσα σέ ἄλλη. Στήν
ποίηση ἐπιχειροῦμε νά μεταφέρουμε τό οὐσιῶδες, τό ἀνεξιχνίαστο, τό μυ-
στηριῶδες, τό ποιητικό (κάτι πού δέν γίνεται), ἐνῶ ἡ μετάφραση τῆς κυριο-
λεκτικῆς γλώσσας πού ἀπεικονίζει τά πράγματα καί μεταφέρει πληροφορίες

είναι δυνατή (άν και, κατά τόν Μπένγιαμιν, κακή), καθώς επιχειρείται νά μεταφερθεί τό έπουσιώδες, δηλαδή, τό περιεχόμενο. Όπως λέει και ό Άμερικανός φιλόσοφος του 20ου αιώνα W.v.O. Quine (1969a, 27), «τό νά αλλάζεις γλώσσα [στή μετάφραση] σημαίνει νά αλλάζεις έτικέτες» σέ κάτι πού παραμένει σταθερό και κοινό.

***

Ή μεγάλη διαφοροποίηση, λοιπόν, ανάμεσα στή γλώσσα τής ποίησης και στή γλώσσα τής έπιστήμης, ή στήν κυριολεκτική γλώσσα γενικά, όπως έκδηλώνεται, π.χ., στό ζήτημα τής μετάφρασης, θεωρείται ότι έγκειται στό έξής: Στή μέν έπιστήμη, πιστεύουμε ότι ή μετάφραση είναι δυνατή διότι οί λέξεις είναι άπλως περιττές έτικέτες στά ήδη δεδομένα πράγματα όποτε, διά τής προσφυγής σέ αυτά, μπορούμε πάντα νά διασφαλίζουμε ότι θά μεταφέρουμε σωστά εκείνο πού έχει σημασία, δηλαδή τίς άναφορές τους ή τίς καταδηλώσεις των λέξεων. Ή αλλαγή των λέξεων είναι έπουσιώδης. Στήν ποίηση, όμως, όπου υποτίθεται ότι έχουν σημασία οί συγκεκριμένες λέξεις πού έχουν επιλεγεί και οί συνδηλώσεις τους, δηλαδή τό πλέγμα των συνηχίσεων, άντηχίσεων, κλπ., ή μετάφραση δέν είναι δυνατή διότι χάνεται αυτό τό δίκτυο συνδέσεων από τή μιá γλώσσα στήν άλλη, είτε δεχθούμε ότι τό ποίημα συλλαμβάνει μοναδικά κάτι τό άνεξιχνίαστο μέ τίς ειδικές λέξεις πού χρησιμοποιεί, είτε εκλάβουμε τό ποίημα ως αυτοαναφορικό παιχνίδι λόγου. Ό,τι από αυτά κι άν δεχθούμε για τό ποίημα, ή αλλαγή των λέξεων κατά τή μετάφραση από τή μιá γλώσσα στήν άλλη τό τραυματίζει, τό αλλάζει ουσιαστικά. Τή διαφορά έπισημαίνει ό Ludwig Wittgenstein στις Φιλοσοφικές έρευνες (§ 531), όπου διακρίνει ανάμεσα σέ δύο χρήσεις του κατανοείν (οί όποιες ωστόσο δέν διασπούν τήν έννοια, τή σημασία του κατανοείν – βλ. §532²):

Μιλάμε για τήν κατανόηση μιáς πρότασης μέ τήν έννοια ότι αυτή μπορεί νά αντικατασταθεί από άλλη πού νά λέει τό ίδιο πράγμα· αλλά και μέ τήν έννοια ότι δέν μπορεί νά αντικατασταθεί από καμιάν άλλη. (Τόσο λίγο είναι μπορετό όσο ή αντικατάσταση ενός μουσικού θέματος από άλλο.)

Στή μιá περίπτωση ή σκέψη τής πρότασης είναι κάτι πού τό έχουν κοινό διαφορετικές προτάσεις· στήν άλλη, κάτι πού μπορούν νά τό εκφράσουν μόνο αυτές οί λέξεις, σ' αυτές τίς θέσεις. (Κατανόηση ενός ποιήματος.)

2. Πρόκειται για σύνθετο ζήτημα πού δέν μπορεί νά αναπτυχθεί εδώ, δεδομένου ότι κατά τόν Βίτγκενσταίν, οί χρήσεις των όρων συνιστούν τή σημασία τους και συνθέτουν τίς αντίστοιχες έννοιες. Έδώ ό Βίτγκενσταίν διακρίνει τίς χρήσεις αλλά δέν θέλει νά διασπάσει τήν έννοια του κατανοείν, αντίθετα μέ τήν περίπτωση του «ist» («είναι») όπου οί διαφορετικές χρήσεις υποδεικνύουν διαφορετικές σημασίες και έννοιες (βλ. §558, §561).

Ἡ πρώτη χρήση τοῦ «κατανοεῖν» πού διακρίνει ὁ Βίττγκενσταϊν θά μπορούσαμε νά ποῦμε πῶς παραπέμπει στήν κυριολεκτική χρήση τῆς γλώσσας, ὅπου μπορούμε, χωρίς σημαντικό κόστος, νά αντικαταστήσουμε μία πρόταση μέ μία ἄλλη σέ ἔνδειξη κατανόησης, ἐνῶ ἡ δεύτερη χρήση ἀφορᾶ τήν κατανόηση ἑνός ποιήματος ὅπου ἡ αντικατάσταση προτάσεων καί λέξεων δέν εἶναι ὁ ἐνδεδειγμένος τρόπος γιά νά συλλάβουμε αὐτό πού λέει.³ Γράφει ὁ Βίττγκενσταϊν: «Ἄλλά στή δεύτερη περίπτωση [τῆς κατανόησης ἑνός ποιήματος], πῶς μπορεῖ κανεῖς νά ἐξηγήσει τήν ἔκφραση, νά μεταδώσει τήν κατανόηση; Ἄναρωτήσου: Πῶς ὀδηγοῦμε κάποιον νά καταλάβει ἕνα ποίημα ἢ ἕνα μουσικό θέμα; Ἡ ἀπάντηση σ' αὐτό μᾶς λέει πῶς ἐξηγεῖ κανεῖς τό νόημα ἐδῶ» (ΦΕ §533). Ἡ ἀπάντηση πού θά μπορούσαμε νά δώσουμε στό ἐρώτημα τοῦ Βίττγκενσταϊν θά ἦταν ὅτι γιά νά κατανόησουμε ἕνα ποίημα θά κάνουμε συνδέσεις καί θά τό ἀντιδιαστειλοῦμε μέ ἄλλα ποιήματα, ἄλλα ἔργα, ἄλλες φράσεις, εἰκόνες, παραλλαγές, θά φέρομε ὑπομνήσεις.

Ἡ διάκριση κυριολεκτικοῦ καί ποιητικοῦ λόγου προϋποθέτει, ὅπως εἶπαμε, μία ἤδη δεδομένη ὄντολογία ἡ ὁποία θεωρεῖται πῶς εἶναι προσπελάσιμη στόν ἐπιστημονικό, κυριολεκτικό, περιγραφικό λόγο καί ἀδιάφορη στόν ποιητικό, καθότι ὁ ποιητής ἢ ἡ ποιήτρια πλάθουν αὐτόνομα τό λόγο τους χωρίς νά λογοδοτοῦν στό πῶς εἶναι πραγματικά ὁ κόσμος. Χωρίς τέτοιου εἴδους δεσμεύσεις ὁ ποιητικός λόγος παίρνει χαρακτηρισά ἐλεύθερου παιχνιδιοῦ ὅπου ἡ κατασκευή εἶναι αὐτή πού ἀποκτᾶ σημασία.

Ὡστόσο, μποροῦν νά ἐγερθοῦν ἀντιρρήσεις γιά τό κατά πόσον ἡ πρόσβαση στόν κόσμο μπορεῖ νά γίνει ἀνεμπόδιστα, χωρίς τή μεσολάβηση τῆς γλώσσας, ὅσο κι ἂν θέλουμε αὐτή τήν τελευταία νά τή μειώσουμε μέχρι ἐξαφανίσεως. Ὁ Βίττγκενσταϊν παρατηροῦσε τό 1931 στίς σημειώσεις του πού περιλήφθηκαν στό βιβλίο *Πολιτισμός καί ἀξίες* (1986, σ. 29):

Τό ὄριο τῆς γλώσσας φαίνεται στό ὅτι εἶναι ἀδύνατον νά περιγράψεις τό γεγονός στό ὁποῖο μία πρόταση ἀντιστοιχεῖ (συνιστᾶ μετάφρασή της), δίχως ἀπλῶς νά ἐπαναλάβεις τήν πρόταση.

Τό ἀπόσπασμα αὐτό θά μπορούσε νά ἐρμηνευθεῖ μέ τρόπο πού λέει ὅτι δέν μπορούμε νά βγοῦμε ἀπό τή γλώσσα, ὅτι ὁ κόσμος δέν εἶναι δεδομένος ἀνεξάρτητα ἀπό τή γλώσσα ὥστε ἀπλῶς ἐκ τῶν ὑστέρων νά τόν ὀνομάζουμε. Ὁ λογικός θετικιστής Friedrich Waismann (1978, σ. 141) πού εἶχε πολύ ἐπη-

3. Τό ἴδιο πρόβλημα ἀνακύπτει καί σέ φιλοσοφικά κείμενα, εἰδικά ἂν ὁ συγγραφέας τους δείχνει εἰδική μέριμνα γιά τή γλώσσα. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι σέ μεταπτυχιακό σεμινάριο γιά τό *Tractatus* τοῦ Βίττγκενσταϊν ὀδηγηθήκαμε ὅσοι συμμετείχαμε στήν ἀκραία θέση ὅτι ὁ καλύτερος τρόπος νά κατανόησουμε τό κείμενο ἦταν νά ἐπαναλαμβάνουμε τίς ἴδιες του τίς λέξεις διότι κάθε ἀπόπειρα παράφρασης ἢ μετάφρασης κινδύνευε νά ἐγγραφεῖ σέ μία ἄλλη φιλοσοφία, ρασελιανή, φρεγκεανή, πιά σύγχρονη κλπ.

ρεαστεί από τον Βίττγκενσταϊν τό έθεσε ως έξής: «Η πραγματικότητα είναι αδιαίρετη [...]. Όταν περιγράφουμε τήν πραγματικότητα χρησιμοποιώντας προτάσεις, είναι σάν νά χαράσσουμε πάνω της γραμμές, νά περιορίζουμε ένα μέρος της και νά ονομάζουμε αυτό πού αντιστοιχεί σέ αυτή τήν πρόταση γεγονός. Μέ άλλα λόγια ή γλώσσα είναι τό μαχαίρι μέ τό όποιο κόβουμε τά γεγονότα». Ο Thomas Kuhn, επίσης, παρό τίς κριτικές πού δέχτηκε για σχετικισμό και ιδεαλισμό για όσα υποστήριξε στή *Δομή τών επιστημονικών επαναστάσεων* (1981), επέμεινε μέχρι τέλους ότι «τά υποτίθεται στέρα γεγονότα τών παρατηρήσεών μας αποδείχθηκαν εύπλαστα [...], τά λεγόμενα γεγονότα αποδείχθηκε ότι ποτέ δέν ήταν άπλά γεγονότα, ανεξάρτητα από πεποιθήσεις και θεωρίες» (2000, σ. 108).⁴ Και αυτό ό Κούν τά έλεγε κλονίζοντας τίς βεβαιότητες πού θέλουν τήν επιστημονική γλώσσα νά αναφέρεται άπευθείας και άδιαμεσολάβητα στα πράγματα. Κατά τον Κούν, και στίς επιστήμες οί λέξεις βρίσκονται σέ ένα δυναμικό δίκτυο άλλων έννοιών και όταν οί θεωρίες αλλάζουν, τά δίκτυα μεταβάλλονται και οί αντιστοιχίσεις γίνονται προβληματικές.⁵ Έξ αυτού προκύπτουν και τά ζητήματα άσυμμετρίας πού καθιστούν, π.χ., τή μετάφραση πρόβλημα.

***

Τί δείχνουν τά παραπάνω; Ότι ή κατανόηση τής γλώσσας ως καθρέφτη μιās ήδη διαμορφωμένης πραγματικότητας, είτε μιλάμε για τήν επιστήμη είτε για τήν ποίηση, είναι προβληματική και παραπλανητική. Μιά άλλη εικόνα για τή γλώσσα αναδύεται στό έργο φιλοσόφων όπως ό Βίττγκενσταϊν, αλλά και στον τρόπο πού χρησιμοποιεί τή γλώσσα ή ποίηση. Ο Βίττγκενσταϊν έβλεπε τή γλώσσα ως εργαλείο πού χρησιμοποιείται σέ μία πρακτική. Τό νόημα τών λέξεων δέν δίνεται από κάποια όντότητα, πραγματική ή νοητική, στήν όποία οί λέξεις αντιστοιχούν, αλλά από τή χρήση τών λέξεων ώστε νά επιτύχουμε συγκεκριμένους στόχους. Αυτό πού κάνουμε χρησιμοποιώντας τίς λέξεις είναι νά επεκτείνουμε τήν έφαρμογή τους σέ όλο και περισσότερους και νεότερους τομείς. Προβάλλουμε τή χρήση τους σέ νέους τόπους. Όπως γράφει ό Άμερικανός φιλόσοφος Stanley Cavell (1979, σ.190) έρμηνεύοντας τον Βίτ-

4. Η σημασία τής γλώσσας για τήν όντολογία έχει αναδειχθεί και στό έργο ανθρωπολόγων όπως αυτό τών Edward Sapir και Benjamin Lee Whorf. Σύμφωνα μέ τή λεγόμενη «ύπόθεση Sapir – Whorf», ύπόθεση γλωσσικής σχετικότητας, ή γλώσσα επηρεάζει, άν δέν συγκροτεί, τήν έμπειρία πού έχουμε του κόσμου. Οί γλωσσικές κατηγορίες και έννοιες πού διαφέρουν από γλώσσα σέ γλώσσα, οργανώνουν διαφορετικά τό συγκεχυμένο πλήθος τών δεδομένων πού λαμβάνουμε από τίς αισθήσεις μας.

5. Ο Κούν έδωσε πλήθος παραδειγμάτων για νά δείξει πώς συγκεκριμένοι όροι μεταφερόμενοι σέ ένα άλλο έννοιολογικό πλαίσιο ή για παράδειγμα αλλάζουν τό νόμά τους γιατί αλλάζει τό «περιβάλλον» τους, θυμίζοντας τήν παρατήρηση του Πώλ ντέ Μάν τήν όποία αναφέραμε στήν άρχή, σχετικά μέ τίς λέξεις «Brot» και «pain».

τγκενσταίν, θά μπορούσαμε νά ποῦμε μιλώντας κυριολεκτικά ὅτι «ὅλη ἡ γλῶσσα εἶναι μεταφορική», μεταφέρεται δηλαδή σέ νέα πεδία. Ἡ προβολή τῶν λέξεων γίνεται φυσικά, δηλαδή ἀπροβλημάτιστα, σχεδόν αὐτόματα, ἀλλά μπορεί νά γίνει καί μὴ φυσικά, ὅπως συμβαίνει μέ τίς μεταφορές ὡς σχήματα λόγου. Ἡ ποιητική γλῶσσα κατεξοχὴν ἐπιχειρεῖ νά κάνει ἀπροσδόκητες προβολές καί καινοφανεῖς συνδέσεις, νά μᾶς πάει πιό μακριά ἀπὸ τὴ συνήθη χρῆση τῶν λέξεων, νά χαράξει νέες ὁδοὺς. Ὁ φιλόσοφος Alasdair MacIntyre (1988, σ. 382) βρίσκει κάθε χρῆση τῆς γλῶσσας ποιητική.

Τό νά γνωρίζεις πῶς νά προχωρήσεις καί νά πᾶς πιό μακριά στὴ χρῆση τῶν ἐκφράσεων μιᾶς γλῶσσας εἶναι ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς ἰκανότητας κάθε χρήστη τῆς γλῶσσας πού εἶναι ποιητικό. Ὁ ποιητὴς ἐξ ἐπαγγέλματος ἔχει αὐτὴ τὴν ἰκανότητα σέ ἐξαιρετικό βαθμὸ.

Ἐδῶ ξαναβρίσκουμε τὸν Κόλλινγουντ γιὰ τὴ σχέση τοῦ ποιητῆ καί γενικά τοῦ καλλιτέχνη μέ τὸ κοινό. Ὁ ποιητὴς ὀδηγεῖ καί καινοτομεῖ καί ὁ χρήστης τῆς γλῶσσας ἀνταποκρίνεται. Ὁ Μακιντάυρ κάνει ἀκόμη πιό στενὴ τὴ σχέση τῆς ποίησης μέ τὴν ἐκμάθηση καί τὴ χρῆση τῆς γλῶσσας.

Τά παιδιά, στὸν τύπο τῶν κοινωνιῶν πού μᾶς ἀπασχολοῦν, μαθαίνουν τίς παραδειγματικές χρήσεις γιὰ ἐκφράσεις-κλειδιά ἀκούγοντας καί μαθαίνοντας, καί ἀργότερα διαβάζοντας, προφορικά καί γραπτὰ ποιητικά κείμενα [...]. Ἡ μάθηση τῆς γλῶσσας καί ἡ μύηση στὴν παράδοση ἢ στίς παραδόσεις μιᾶς κοινότητας εἶναι ἡ ἴδια καί ἡ αὐτὴ μύηση. Ἐάν ρωτηθεῖ κανεὶς σέ μιὰ τέτοια κοινωνία «τί εἶναι τὸ χ;» ἢ «Τί σημαίνει τὸ “χ”»;, ἓνας τυπικός τρόπος ἀπάντησης εἶναι νά ἀπαγγείλουμε ἓναν-δυὸ στίχους ἀπὸ κάποιο ποίημα. Ἔτσι οἱ σημασίες γιὰ ἐκφράσεις-κλειδιά παγιώνονται ἐν μέρει διὰ τῆς προσφυγῆς σέ καθιερωμένα κείμενα τὰ ὁποῖα παρέχουν τὰ ὑποδειγματικά παραδείγματα πού χρησιμοποιοῦνται ὅταν διδάσκουμε τοὺς ἴδιους νέους πῶς νά ἐπεκτείνουν τίς ἔννοιες, πῶς νά βρίσκουν νέες χρήσεις γιὰ παγιωμένες ἐκφράσεις καί πῶς νά κινοῦνται μέσῳ καί πέρα ἀπὸ ἐκεῖνη τὴν πολλαπλότητα τῶν χρήσεων, πού ἡ ἐξοικείωση μαζί της παρέχει τὸ ὑπόβαθρο γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ διακρίσεων ὅπως αὐτές μεταξύ τοῦ κυριολεκτικοῦ καί τοῦ μεταφορικοῦ, τοῦ περιπαικτικοῦ, τοῦ εἰρωνικοῦ καί τοῦ ἄμεσου, καί ἀργότερα, ὅταν πλέον τὰ πράγματα γίνονται θεωρητικά, [τίς διακρίσεις] μεταξύ τοῦ ἀναλογικοῦ, τοῦ μονοσήμαντου καί τοῦ ἀμφίσημου (ὁ.π., 382-383).

Ἡ γλῶσσα, δηλαδή, καί τὸ νόημά της μᾶς δίνονται μέ τὴ χρῆση τῶν λέξεων σέ συγκεκριμένες πρακτικές καί τὴν προβολὴ τους σέ ὅλο καί νεότερα πεδία, καθὼς ἐπεκτείνουμε τίς ἔννοιες καί κάνουμε νέες συνδέσεις. Ἀρωγὸς σέ αὐτὴ τὴν προσπάθεια ἡ ποίηση, πού ὄχι μόνο μᾶς δίνει τίς παραδειγματικές χρήσεις γιὰ λέξεις καί ἐκφράσεις-κλειδιά, μιώντας μας ἔτσι στὴν κοινότητα,

άλλά γιατί μᾶς ἀποκαλύπτει νέους κόσμους, νέες διακρίσεις, νέες ἔννοιες μέ τήν καινοτόμα καί δημιουργική χρήση τῆς γλώσσας πού ἐπιχειρεῖ. Μαθαίνοντας μιά γλώσσα, λέει ὁ Stanley Cavell (1979, σ. 177), «μαθαίνεις ὄχι μόνο ποιὰ εἶναι τὰ ὀνόματα τῶν πραγμάτων, ἀλλά τί εἶναι ἕνα ὄνομα· ὄχι μόνο ποιό εἶναι τό εἶδος τῆς ἔκφρασης γιά νά ἐκφράσεις μιά ἐπιθυμία ἀλλά τί εἶναι νά ἐκφράζεις μιά ἐπιθυμία· ὄχι μόνο ποιὰ εἶναι ἡ λέξη γιά τόν “πατέρα” ἀλλά τί εἶναι πατέρας». Οἱ λέξεις καί ὁ κόσμος, ἡ ἐπίπλωση τοῦ κόσμου, πᾶνε μαζί.

***

Μέ βάση αὐτή τήν κατανόηση τῆς γλώσσας, ἡ μετάφραση καί ἡ δυνατότητά της δέν διαφέρει κατ' οὐσίαν γιά τήν ἐπιστήμη ἢ τήν ποίηση. Ἡ ἐπιστημονική γλώσσα δέν προσφέρει προνομιακή πρόσβαση στόν κόσμο ἀπαρνούμενη τήν ὅποια ὑπόσταση διατηρεῖ. Τόσο αὐτή ὅσο καί ἡ ποιητική γλώσσα δέν λειτουργοῦν κάθετα, ὀνομάζοντας καί καταδηλώνοντας πράγματα⁶, ἀλλά ὀρίζοντια, ἐπεκτείνοντας διαρκῶς, καί στίς δύο περιπτώσεις, τίς χρήσεις τῶν λέξεων, πράγμα πού ἔχει συνέπειες στό ποιὰ εἶναι ἡ ἐμπειρία μας καί ποιός εἶναι ὁ κόσμος. Ἡ μετάφραση δέν εἶναι εὐκόλλη γιά τήν ἐπιστήμη ἐπειδή τάχα ἀλλάζουμε ἀπλῶς ἐτικέτες σέ δεδομένα πράγματα καί δύσκολη στήν ποίηση ἐπειδή γυρίζουμε μέσ στή γλώσσα καί δέν ἔχουμε ἀκύρωση πουθενά. Ἡ μετάφραση εἶναι εὐαίσθητη καί δύσκολη δουλειά καί στίς δύο περιπτώσεις καθῶς προσπαθοῦμε νά διασώσουμε συγγένειες καί ἀντιθέσεις, ἕνα ὀλόκληρο πλέγμα συνδέσεων. Ὁ Βίτγκενσταῖν στό Zettel (§698) τό ἔθεσε ὡς ἐξῆς:

Ἡ μετάφραση ἀπό μιά γλώσσα σέ μιά ἄλλη εἶναι ἕνα μαθηματικό ζήτημα καί ἡ μετάφραση ἑνός λυρικοῦ ποιήματος, παραδείγματος χάριν, σέ μιά ξένη γλώσσα εἶναι ἐντελῶς ἀνάλογη μέ ἕνα μαθηματικό πρόβλημα. Διότι μπορεῖς νά διατυπώσεις τό πρόβλημα «Πῶς πρέπει νά μεταφράσουμε, π.χ., αὐτό τό ἀστεῖο (δηλαδή νά τό ἀντικαταστήσουμε) μέ ἕνα ἄλλο ἀστεῖο σέ μιά ἄλλη γλώσσα;» καί αὐτό τό πρόβλημα μπορεῖ νά λυθεῖ· ἀλλά δέν ὑπῆρχε καμία συστηματική μέθοδος νά τό λύσουμε.

Ὁ Βίτγκενσταῖν ὑποστηρίζει ὅτι ἡ μετάφραση εἶναι ἕνα πρόβλημα πρὸς λύση ἀφοῦ διατυπώσουμε τά ζητούμενα. Δέν εἶναι μιά ἀπόπειρα νά συλλάβουμε μιά ὑπαρκτή (στήν ἐπιστήμη) ἢ μιά ἀνύπαρκτη (στή λογοτεχνία) ἀναφορά. Αὐτό πού ἔχουμε στή μετάφραση, λέει ὁ θεωρητικός τῆς μετάφρασης

6. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ἡ γλώσσα, καί εἰδικά στήν ἐπιστήμη, δέν χρησιμοποιεῖται γιά νά ὀνομάσουμε πράγματα καί νά περιγράψουμε γεγονότα. Αὐτό πού τονίζεται εἶναι ὅτι ἀκόμη καί ἡ ὀνοματοδοσία δέν γίνεται ab pino, βάζοντας ἐτικέτες στό πράγματα. Προϋποτίθεται πάντοτε μιά πρακτική ἐντός τῆς ὁποίας μαθαίνουμε νά χρησιμοποιοῦμε τίς λέξεις καί νά προβάλλουμε σέ νέες καταστάσεις τίς ἐφαρμογές πού μάθαμε.

Lawrence Venuti (2000), είναι λεκτικές μετατοπίσεις. Μπορούμε να πούμε ότι και η μετάφραση δέν είναι παρά άλλη μία μετατόπιση στή χρήση τών ὄρων και τών ἐκφράσεων. Ἐντὶ νά ἐπεκτείνουμε τή χρήση τών λέξεων στό πεδίο πού ὀρίζει ἡ οἰκεία γλώσσα μας, ὅπως συμβαίνει στήν κανονική καθημερινή προβολή σέ νέες καταστάσεις, μέ τή μετάφραση προβάλλουμε τίς λέξεις μας σέ ἕνα πιό ἀνοικτεο πεδίο, σέ ἕνα περιβάλλον ξένων λέξεων, προσπαθώντας νά βροῦμε ἐκεῖ τήν κατάλληλη φωλιά γιά νά τίς ἐγκαταστήσουμε. Δέν ντύνουμε μέ νέα ροῦχα ἕνα ἀπαράλλακτο νόημα, ἀλλά ἐγκαθιδρύουμε νέες σχέσεις.

***

Τό συμπέρασμα τών σκέψεων πού προηγήθηκαν εἶναι ὅτι ἡ χρήση τῆς γλώσσας στήν ποίηση μᾶς βοηθαίει νά ἐγκαταλείψουμε μιά παραπλανητική ἀντίληψη γιά τή γλώσσα, αὐτή πού τή θέλει νά καθρεφτίζει καί νά ὀνομάζει στατικά πῶς εἶναι τά πράγματα. Ἐνῶ θά μπορούσε κανείς νά ὑποθέσει ὅτι ἡ ἐλεύθερη χρήση τῆς γλώσσας στήν ποίηση, ἐλεύθερη κατά τό ὅτι δέν δεσμεύεται ἀπό κάποια ἀξίωση νά καθρεφτίζει τόν κόσμο, καθιστᾷ τήν ποίηση ἕνα ἀνάλαφρο, ἐπιπόλαιο, αὐτοαναφορικό παιχνίδι λέξεων, προσπάθησα νά δείξω σέ ὅσα προηγήθηκαν ὅτι, ἀντίθετα, ἡ ποίηση εἶναι μιά πολύ σοβαρή διαδικασία κατά κυριολεξία ποιητικῆς, δηλαδή δημιουργίας, πού φτιάχνει ὄχι μόνο στίχους ἀλλά καί πράγματα καί κόσμους, πού σμιλεῦει διακρίσεις καί ἀνοίγει τό εὖρος τών ἀποχρώσεων. Ἡ ποιητική δημιουργία εἶναι μιά ζωντανή ἀπόδειξη γιά τό πῶς πραγματικά λειτουργεῖ ἡ γλώσσα. Οἱ ποιητές, ὡς σκαπανεῖς, δημιουργοῦν διαρκῶς συνδέσεις, ἀντιθέσεις, διαφορές, παραλλαγές, μετατοπίσεις καί προβολές καί ἐμεῖς μαθαίνουμε ἀπό αὐτούς καί ἀκολουθοῦμε. Οἱ ποιητές μᾶς δείχνουν πῶς εἴμαστε καί ἐμεῖς ποιητές, ὄχι τόσο πρωτότυποι, ὄχι τόσο τολμηροί, ὄχι τόσο ρηξικέλευθοι, ἀλλά παρ' ὅλα αὐτά ποιητές μιάς κανονικότητας πού στερεώνει καί παγιώνει τόν κόσμο γύρω μας ὥστε οἱ ποιητές νά τόν ὑπερβοῦν καί νά τόν ἀναδημιουργήσουν.⁷

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bacon, F. 2000. *The New Organon*. L. Jardine and M. Silverthorne (eds.). Cambridge University Press, Cambridge.

7. Θά ἤθελα νά εὐχαριστήσω τόν Χάρη Βλαβιανό γιά τήν ἐπιμονή του καί τήν ὑπομονή του ὥστε νά γραφεῖ αὐτό τό κείμενο ἀλλά καί γιά τή διαρκή καί πολυσχιδή μέριμνά του νά φέρνει κοντά τή φιλοσοφία καί τήν ποίηση στή χώρα μας. Εὐχαριστῶ, ἐπίσης, τόν συνάδελφο καί φίλο Στέλιο Βιρβιδάκη γιά τόν πάντα συναρπαστικό διάλογο γι' αὐτά τά θέματα, ὅπως καί τόν συνάδελφο καί φίλο Κώστα Παγωνιδιώτη, διότι ἀπό μιά παλαιά συζήτηση μαζί του σκέφτηκα θέματα γιά τή γλώσσα ἀλλιῶς.

- Berkeley, G. *Principles, Dialogues, and Philosophical Correspondence*. C. Murray Turbayne (ed.), 8-101. Bobbs-Merrill Educational Publishing, Indianapolis.
- Brooks, C. 1960. *The Well Wrought Urn*. Dennis Dobson Ltd, London.
- Cavell, S. 1979. *The Claim of Reason*. Oxford University Press, Oxford.
- Collingwood, R.G. 1958. *The Principles of Art*. Oxford University Press, Oxford.
- DeMan, P. 1984. Conclusions: Walter Benjamin's "The task of the translator". *The Resistance to Theory*, 73-105. University of Minnesota Press, Minneapolis, MN.
- Gasset, J. O. y. 1992. The misery and the splendor of translation. *Theories of Translation*, R. Schulte and J. Biguenet (eds.), 93-112. The University of Chicago Press, Chicago.
- Johnson, S. 2009. *Selected Writings. A Tercentenary Celebration*, P. Martin (έπιμ.). The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Knowlson, J. 1975. *Universal Language Schemes in England and France. 1600-1800*. University of Toronto Press, Toronto.
- Kuhn, T.S. 1981. *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*. Μετάφραση Γ. Γεωργακόπουλος, Β. Κάλφας. Έκδόσεις Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα.
- Kuhn, T. S. 2000. The Trouble with the Historical Philosophy of Science. *The Road since Structure*. James Conant & John Haugeland (έπιμ.), 105-120. The University of Chicago Press, Chicago.
- MacIntyre, A. 1988. Tradition and Translation. *Whose Justice? Which rationality?* 370-388. Notre Dame, Notre Dame University Press, Indiana.
- Paz, O. 1992. Translation: Literature and Letters. *Theories of Translation*, R. Schulte and J. Biguenet (έπιμ.), 152-162. The University of Chicago Press, Chicago.
- Quine, W. V. O. 1969a. Speaking of Objects. *Ontological Relativity and Other Essays*. 1-25. Columbia University Press, New York.
- Quine, W. V. O. 1969b. Ontological Relativity. *Ontological Relativity and Other Essays*. 26-68. Columbia University Press, New York.
- Rossi, P. 2000. *Logic and the Art of Memory*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Swift, J. 2004. *Gulliver's Travels*. Collectors' Library, London.
- Venuti, L. 2000. Translation, Community, Utopia. *The Translation Studies Reader*, 468-488. Routledge, London.
- Waismann, F. 1978. Verifiability. *Logic and Language*, Flew, A. G. N. (έπιμ.), 117 – 144. Blackwell, Oxford.
- Wittgenstein, Ludwig. 1970. *Zettel*. Μετάφραση G.E.M. Anscombe. University of California Press, Berkeley.
- Wittgenstein, Ludwig. 1977. *Φιλοσοφικές έρευνες*. Μετάφραση Παύλος Χριστοδουλίδης. Έκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Wittgenstein, Ludwig. 1986. *Πολιτισμός και άξιες*. Μετάφραση Μ. Δραγώνα – Μονάχου, Κ. Κωβαΐος. Έκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα.